УДК 316.4:305.5
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.27

Ільчук Сергій Петрович,
аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника
orcid.org/0009-0006-4034-4539
serhii.ilchuk.23@pnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ЯК СТРУКТУРНЕ ЯВИЩЕ

Стаття присвячена аналізу соціального виключення як структурного явища, що обмежує репрезентацію голосу маргіналізованих груп та їхню участь у соціальному житті. Розглянуто сучасні теоретичні підходи до осмислення проблеми та механізми повернення голосу виключеним суб'єктам. Показано, що, попри значний обсяг досліджень, проблема залишається невирішеною через розрив між критичними теоретичними моделями деконструкції владних ієрархій і реальною здатністю соціальних інститутів до змін. Унаслідок цього відсутні стабільні механізми, які забезпечували б видимість і голос виключених та сприяли формуванню інклюзивного суспільства. Особливу увагу приділено інституційним та ментальним бар'єрам, які відтворюються через панівні дискурсивні практики та масову свідомість, які, своєю чергою, стандартизують поведінку індивідів і груп, обмежують їхню автономію та роблять суб'єкта соціально «невидимим». Встановлено, що поширення інформаційного суспільства та мережевої взаємодії руйнує традиційні ієрархії й територіальні обмеження та показує нові можливості для горизонтальної взаємодії, самоорганізації й формування альтернативних спільнот, які забезпечать голос виключеним. Водночас виявлено, що ці самі процеси створюють нові форми виключення, пов'язані з алгоритмічною уніфікацією, тиском стандартів самопрезентації, конформізмом і формуванням інформаційних бульбашок. У таких умовах видимість виключених суб'єктів часто виявляється умовною та залежною від відповідності домінуючим нормам і дискурсам, що фактично відтворює логіку виключення в нових, технологічно опосередкованих формах. Підкреслено, що подолання соціального виключення в сучасних умовах потребує перманентного переосмислення самої логіки соціальної взаємодії, а також критичного аналізу інституційних, символічних і цифрових механізмів влади та ментальних і символічних бар'єрів, які блокують самостійну репрезентацію виключених і тим самим відтворюють їхню соціальну невидимість. На цьому тлі доведено, що формування інклюзивного суспільства передбачає створення відкритого, горизонтального середовища, у якому інакшість перестає бути джерелом відчуження, а голос кожного суб'єкта набуває реальної соціальної значущості та здатності впливати на спільні процеси ухвалення рішень.

Ключові слова: дискурсивні практики, маргіналізація, соціальне відхилення, культурна лімінальність, масова людина, фукіанський аналіз, мережева взаємодія, конформізм.

Ilchuk Serhiy,
Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology
and Religious Studies
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
orcid.org/0009-0006-4034-4539
serhii.ilchuk.23@pnu.edu.ua

SOCIAL EXCLUSION AS A STRUCTURAL PHENOMENON

The article is devoted to the analysis of social exclusion as a structural phenomenon that limits the representation of marginalized groups and their participation in social life. Contemporary theoretical approaches to understanding the problem and mechanisms for restoring the voice of excluded subjects are considered. It is shown that, despite

© Ільчук С. П., 2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

a significant amount of research, the problem remains unresolved due to the gap between critical theoretical models of deconstruction of power hierarchies and the real capacity of social institutions for change. As a result, there are no stable mechanisms that would ensure the visibility and voice of the excluded and contribute to the formation of an inclusive society. Particular attention is paid to institutional and mental barriers that are reproduced through dominant discursive practices and mass consciousness, which, in turn, standardize the behavior of individuals and groups, limit their autonomy, and make the subject socially "invisible." It has been established that the spread of the information society and network interaction destroys traditional hierarchies and territorial restrictions and reveals new opportunities for horizontal interaction, self-organization, and the formation of alternative communities that will give a voice to the excluded. At the same time, it has been found that these same processes create new forms of exclusion associated with algorithmic unification, the pressure of self-presentation standards, conformism, and the formation of information bubbles. In such conditions, the visibility of excluded subjects often turns out to be conditional and dependent on compliance with dominant norms and discourses, which in fact reproduces the logic of exclusion in new, technologically mediated forms. It is emphasized that overcoming social exclusion in modern conditions requires a permanent rethinking of the very logic of social interaction, as well as a critical analysis of institutional, symbolic, and digital mechanisms of power and mental and symbolic barriers that block the independent representation of excluded subjects and thus reproduce their social invisibility. Against this backdrop, it is argued that the formation of an inclusive society requires the creation of an open, horizontal environment in which otherness ceases to be a source of alienation, and the voice of each subject acquires real social significance and the ability to influence joint decision-making processes.

Key words: discursive practices, marginalization, social deviance, cultural liminality, mass man, Foucauldian analysis, network interaction, conformism.

Вступ. Цікавість до вивчення голосу маргіналізованих і виключених груп, що з'явилася ще в середині XIX ст. на периферії інтелектуального дискурсу, останніми роками трансформувалося в одну з центральних сфер наукового дискурсу, радикально змінивши парадигму її сприйняття. На відміну від класичних досліджень минулого століття, які розглядали відхилених здебільшого як об'єкти зовнішнього спостереження або «статистичні аномалії», сучасний гуманітарний дискурс зосереджується на пошуку механізмів, що дозволяють перетворити виключених на активних учасників соціального життя та відновити їхній голос у суспільній і культурній практиках.

Переосмислення статусу людей з обмеженим доступом до ресурсів у сучасному гуманітарному знанні зумовлене глобалізацією, що призвела до загострення соціально-політичних нерівностей. Вони спричинили перетворення маргінальності з фіксованої характеристики у динамічний стан, здатний охоплювати раніше соціально стабільні групи. Ситуацію ускладнювало посилення міграційних процесів, які надавали проблемі соціального виключення транснаціонального виміру, що проявилося, з одного боку, у формуванні закритих міграційних анклавів, які стали фізичним втіленням соціальної ізоляції, а з іншого – появи невкорінених груп, які опинилися у пастці між світами, а тому позбавлені повноцінного доступу до прав і ресурсів.

В українському контексті дослідження голосу виключених набуває особливої актуальності, оскільки тривалий досвід зовнішнього поневолення, виснажливих соціальних конфліктів та безперервної боротьби за культурну самобутність сформував специфічний пласт маргіналізованого історичного досвіду, що потребує сучасного переосмислення. Голоси тих, хто опинився на межі соціальної видимості – етнічних меншин, внутрішньо переміщених осіб, соціально й економічно вразливих груп, політичних опонентів тощо – несуть у собі унікальні свідчення історичних та сучасних процесів, які не знаходять відображення у загальноприйнятих наративних схемах. Така ситуація не тільки суттєво спрощує сприйняття історичного процесу, а й деформує колективну пам'ять, перетворюючи її на лінійний перелік перемог та досягнень еліт, що прекрасно показав український історик М. Казаков (Казаков, 2015). Утверджуючи наративи переможців вони формують ілюзію гомогенної національної спільноти, за уніфікованим фасадом якої приховуються невирішені травми та невраховані потреби цілих спільнот, що зрештою позбавляє національну спільноту можливості вибудувати цілісну й об'єктивну візію заснованого на минулому майбутнього.

З наведеного вище випливає, що інтеграція досвіду маргіналізованих груп у науковий обіг є актом відновлення соціальної справедливості,

що сприяє формуванню більш інклюзивної колективної пам'яті та об'єктивного розуміння історичних і соціокультурних процесів. Такий підхід дозволяє реконструювати повну картину минулого та сьогодення, заповнюючи його «білі плями» історіями тих, хто був позбавлений права на власну репрезентацію через соціальний статус, гендер, етнічну приналежність чи фізичні особливості. Крім того, звернення до голосу маргіналів збагачує наукове знання новими фактами, деконструює усталені міфи та показує реальний вплив великих політичних процесів на повсякденне життя звичайної людини. Поряд із вказаним, надання суб'єктності тим, хто перебуває на периферії суспільства, допомагає виявити системні помилки в державному управлінні та соціальній політиці, сприяє демократизації та формуванню більш толерантного середовища, де кожен досвід визнається цінним для загального розуміння людського досвіду і може сприяти розвитку колективної ідентичності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Зважаючи на те, що повернення голосу виключеним має глибоке теоретичне та прикладне значення, ця проблема не залишилася на маргінесі інтелектуального дискурсу. Одним із перших до неї звернувся М. Фуко у роботах «Історія божевілля в класичну епоху» (Foucault, 1961) та «Наглядати і карати» (Фуко, 1998). Ці праці були спрямовані на те, щоб показати механізми функціонування влади через встановлення меж між «нормою» та «відхиленням». Таким чином, вчений прагнув довести, що голос виключених був не просто проігнорований, а свідомо витіснений панівними структурами знання і може бути повернений у процесі деконструкції офіційних наративів.

Подальший розвиток та безпосередня реалізація ідей щодо повернення суб'єктності маргіналізованим групам відбулися у межах постколоніальних студій. Одним з перших до цієї проблеми звернувся засновник впливової індійської історичної школи «Дослідження підлеглих» (Subaltern Studies) Р. Гуха (Ranajit Guha). Керуючись фукіанськими підходами, він прагнув репрезентувати історію Індії через аналіз селянських повстань. Такий підхід дав йому можливість показати маргіналізовані групи не як пасивний фон елітних дій, а як самостійних учасників історичного процесу, які володіли політичною свідомістю і активно протистояли панівним класам (Guha, 1983).

Реалізуючи своє завдання Р. Гуха та історики його групи критично переглядали офіційні архіви, вивчали поліційні протоколи, виявляючи логіку дій «безголосих» верств населення там, де офіційний наратив бачив лише хаос або злочинність. Таким чином вони доводили, що історія ніколи не була монолітною, а завжди складалася з множинності конфліктних досвідів, більшість із яких тривалий час залишалися невидимими для академічної науки.

Варто зазначити, що загалом позитивний проєкт групи школи «Дослідження підлеглих» зазнав різкої критики з боку американської дослідниці індійського походження Ґ. Співак (Gayatri Spivak). У роботі «Чи може субальтерн говорити?» (1988) (Spivak, 1992), дослідниця послідовно та аргументовано показала, що фукіанський підхід, зосереджуючи увагу на голосі виключених, залишає їх безголосими, адже репрезентує з привілейованої позиції. За таких умов, зауважує вчена, субальтерн не може бути почутим, адже мова, якою він змушений висловлюватися та інституційні рамки, в яких він перебуває, належать владній верхівці. З огляду на це, Г. Співак вважає, що прагнення інтелектуалів школи «Дослідження підлеглих» репрезентувати виключених залишається черговим актом інтелектуального домінування, яке фільтрує голос Іншого, інтерпретуючи його згідно з канонами панівної культури.

Не менш цікавими за вже згадані нами дослідження видаються й концептуальні розробки оксфордського професора індійського походження Г. Бгабги (Homi Bhabha). У своїх працях він зосередив увагу на культурній лімінальності, яка породжує унікальний «третій простір», що формується на перетині панівного наративу та досвіду маргіналізованого суб'єкта. На думку дослідника, саме тут народжується культурна гібридність, яка за допомогою мімікрії як форми прихованого спротиву проявляє свою ідентичність. Її репрезентація постає легітимізацією перехідного стану, де «неукоріненість» постає не мовчанням, а формою культурного висловлювання, що підриває монополію влади на істину. Можливість його появи, на думку Г. Бгабхи, дозволяє відійти від фукіанського підходу, зробивши панівний дискурс більш

гнучким, а відтак і адаптивним для сприйняття відмінності (Bhabha, 1984).

Суголосні Г. Бгабзі, проте не ідентичні за своїм змістом ідеї, розвивала американська дослідниця постколоніальних студій Ґ. Ансальдуа (Gloria Anzaldúa) у роботі «Прикордоння/ Ла-Фронтера: Нова метиска» («Borderlands/La Frontera: The New Mestiza») (Anzaldúa, 2021). В цій праці учена визначила стратегії та інструменти для повернення голосу тим, хто з певних об'єктивних чи суб'єктивних причин стали виключеними із соціального життя чи опинилися у стані маргінальності. Ці люди, як стверджує дослідниця, перебувають на прикордонні (Borderlands), яке постає не просто лінією на мапі, а своєрідною «відкритою раною» («una herida abierta»), місцем, де стикаються два або більше світів, створюючи альтернативний до панівного простір. Він постає специфічним місцем існування для людей (мігрантів, представників ЛГБТК+, жінок, людей змішаних культур тощо), що опинилися на перетині культурних, лінгвістичних та соціальних світів та зазнають постійного порушення своїх кордонів. У прагненні віднайти стабільність та відповідати очікуванням інших, вони змушені виправдовуватися, замовчувати власну невідповідність або ж проявляти одну ідентичність. Така програма дій, на думку Ґ. Ансальдуа, руйнує людину пограниччя, для якої перебування між світами та культурами – це не проблема, яку треба розв'язати, а джерело енергії, яке приглушує вибір якоїсь однієї своєї сторони.

Зважаючи на те, що спроби маргіналізованих груп втиснути себе в рамки панівних норм лише відтворюють патріархальні та колоніальні логіки, що розділяють світ на «біле» і «чорне», Ґ. Ансальдуа пропонує відхиленим прийняти множинність своєї ідентичності та перетворити внутрішню розщепленість і досвід неприналежності на джерело радикальної суб'єктності. На її думку, це дасть можливість голосу виключених звучати автентично, не підлаштовуючись під стандарти панівної культури та створить умови для перетворення «відкритої рани» кордону на простір сили та творчого опору (Anzaldúa, 2021).

Зроблені Ґ. Ансальдуа теоретичні узагальнення та висновки цікаві та актуальні для сучасної України. Протягом століть її територія була частиною інтелектуального та геополітичного простору «Borderlands», тобто перебувала перехресті імперій, мов та ідеологій, що, як показав свого часу В. Кубійович істотно позначилося на ментальній своєрідності українства (Кубійович, 1949). Не менш показовим тут може стати й досвід мільйонів сучасних українців, які через війну опинилися в стані вимушеної лімінальності. Для ВПО та біженців «Borderlands» стало не просто метафорою, а повсякденною реальністю проживання між «домом, якого немає» та «чужим простором, який треба освоїти». Трансформуючись у маргіналів, ці люди втрачають голос, право і суб'єктність, відновити які може допомогти запропонована американською дослідницею перспектива. Згідно з нею, «люди пограниччя» мають спробувати потрактувати фрагментарність власної ідентичності не як травму, а як продуктивний досвід, що народжується з болю та спротиву, які пропонують людині нове джерело духовної енергії для самореалізації.

Як бачимо, згадані нами дослідники пропонують різні й водночас важливі перспективи для осмислення проблеми соціального виключення та механізмів повернення голосу маргіналізованим групам. Утім проблема й надалі залишається невирішеною, в тому числі й через глибокий розрив між теоретичними спробами деконструювати владні ієрархії та здатністю соціальних інститутів до реальних змін. Це призвело до того, що, попри значний обсяг інтелектуальних напрацювань, у сучасному гуманітарному та соціально-політичному просторі досі не сформовано чітко артикульованих та інституційно закріплених механізмів, які забезпечували б голос виключених та формували підвалини інклюзивного суспільства.

З огляду на виявлену нами потребу в подоланні розриву між теорією та практикою, **мета** нашого дослідження полягає в експлікації соціального виключення як структурного явища. Зазначений підхід створює методологічне підґрунтя для перенесення теоретичних напрацювань у площину конкретних соціальних перетворень та зумовлює таких дослідницьких завдань: 1) виявити бар'єри, що перешкоджають репрезентації виключених; 2) дослідити умови, що сприяють включенню голосу виключених та визначити фактори, що обмежують цей процес.

Основна частина. Пошук механізмів інтеграції виключених груп неможливий без критичного осмислення причин периферійності голосу «Іншого» в межах сучасного демократичного дискурсу. З огляду на це, виникає потреба у ретельному вивченні тих структурних бар'єрів, що блокують репрезентацію відхилених та консервують їхню соціальну невидимість. Ключову роль у цих процесах відіграють владно-дискурсивні практики, які, як показав М. Фуко у вже згаданих нами працях, визначають умови та межі легітимної репрезентації суб'єкта в публічному просторі. Оскільки повна нейтралізація таких ієрархій є малоймовірною та практично недосяжною, дослідницький фокус закономірно зміщується у площину критичної деконструкції владних дискурсів. У фукіанській перспективі це означає відмову від образу «нормативного суб'єкта» та репрезентацію ідентичності й суб'єктності не через засадні сутності, а як історично й соціально зумовлені конструкти, що формуються під впливом дисциплінарних механізмів.

Викладені міркування дають підстави стверджувати, що в контексті пошуку механізмів репрезентації виключених груп М. Фуко пропонує стратегію дестабілізації монолітної структури всеосяжного дискурсу шляхом застосування локальних тактик опору. Саме вони були імплементовані вченим у соціальну практику спочатку під час роботи в психіатричних установах, а згодом – у діяльності «Групи інформації про в'язниці» (Groupe d'information sur les prisons – GIP) (Institut Mémoires de l'édition contemporaine, n.d.). Ця організація зосереджувалася на документуванні та оприлюдненні свідчень про умови утримання у французьких тюрмах. Зібрані нею матеріали не були простою опозицією до влади; вони функціонували як пряма артикуляція досвіду самих в'язнів, що підривала монополію офіційного дискурсу на істину. Передумови до цього закладав архів, який М. Фуко експлікує як «закон того, що може бути сказане, система, що керує появою висловлювань як осібних подій», і водночас те, «те, що перешкоджає всім цим сказаним речам безконечно нагромаджуватись в аморфній множинності, вписуватись у безперервну лінійність і зникати внаслідок простої появи зовнішніх випадковостей» (Фуко, 2003, с. 210). Інакше кажучи, вчений вважає, що архів, формуючи перервності, «забирає в нас наші неперервності; він розпорошує ту часову ідентичність, у якій ми любимо себе споглядати, щоб заклинати розриви історії; він уриває нитку трансцендентних телеологій; і там, де антропологічна думка досліджувала буття людини або її суб'єктивність, він примушує яскраво спалахнути інше, й зовнішнє» (Фуко, 2003, с. 210).

Отже, розглядаючи соціальну ексклюзію як логічний наслідок нездатності змінити структурні особливості соціальної системи, М. Фуко пропонує відхиленим шукати «шви» та «тріщини» у панівному дискурсі, щоб знайти простір для самовираження і заявити про себе всередині встановлених соціальних норм. Попри логічність такої стратегії в межах фукіанського підходу, практично зреалізувати її вкрай складно, що доволі аргументовано показав невдовзі Ж. Дерріда у своїй праці «Cogito та історія божевілля» (Cogito et l'histoire de la folie, 1963). Філософ зауважує, що підхід М. Фуко хибує на логоцентризм, адже спроба реконструювати історію божевілля передбачає наявність стабільного «Я» спостерігача. Такий дослідник нібито об'єктивно оцінює межі норми та виключення, проте не враховує, що саме знання про божевілля неминуче формується через мову та письмові практики самого розуму, що знову перетворює голос «Іншого» на об'єкт зовнішнього опису в межах дискурсу, який цього голосу його і позбавив (Дерріда, 2004).

Звісно, підкреслена Ж. Деррідою складність імплементації теорії в соціальну практику, не єдиний бар'єр на шляху відновлення голосу виключених та розвитку інклюзивного суспільства. Не меншою перешкодою цьому, як показав Х. Ортега-і-Гассет, стало масове суспільство, яке породило цілком новий антропологічний тип – масову людину. До неї, як стверджує філософ, належить кожний, хто не відрізняючись від інших, тобто є «повторенням загального типу», а тому не дає собі жодної «обґрунтованої оцінки – доброї чи злої, а натомість почуває, що він "такий, як усі", і, проте тим не переймається і навіть задоволений почуватися тотожним з іншими» (Ортега-і-Гасет, 1965, с. 17–18). Така людина, зауважує в продовження свої думки дослідник, ніколи не діє самостійно, бо «прийшла на світ для того, щоб її вели, переконували, репрезентували,

організували – навіть для того, щоб перестати бути масою» (Ортега-і-Гасет, 1965, с. 89).

Звісно, означені Х .Ортегою-і-Гассетом характеристики не стали б проблемою, якби масова людина, почуваючись «простаком», не проголосила своє право на це простацтво, відкидаючи будь-яку зайву складність й водночас вимагаючи, щоб інші підлаштовувалися під неї (Ортега-і-Гасет, 1965, с. 106). З допомогою цієї тактики маса намагається «висунутися на передній план суспільного життя» та на себе «перебрати чинності властиві меншинам» у всіх сферах суспільного життя. Отримавши доступ до благ, вона вирішила, що «має право накидати і давати законну силу своїм каварняним мудруванням» та накидати всім «свої прагнення й смаки» (Ортега-і-Гасет, 1965, с. 20).

Вихід на авансцену суспільного життя масової людини, ретельно проаналізованої Х. Ортегою-і-Гассетом, надав нового імпульсу як колоніальним стратегіям, так і механізмам соціальної нормалізації. Характерна для масової людини орієнтація на уніфікацію та конформізм, які проявилися в одязі, знаннях, особливостях відпочинку, цінностях тощо, несвідомо чинить спротив автентичному голосу виключених, сприймаючи їхню інакшість як загрозу стабільності. Так само негативно масова людина реагує й на власну самобутність, яку, у прагненні уникнути вибору, а з ним і відповідальності, вона розчиняє в колективному цілому. Для такої людини повернення голосу виключеним – це не просто надання іншому права на життя та висловлення, а виклик самому способу її життя й мислення, а тому сприймається як загроза, що вимагає знищенню.

На наш погляд, висновки Х. Ортеги-і-Гассета доповнюють роздуми М. Фуко та показують, що владні ієрархії тримаються не лише на інституційному примусі, а й на масовому запиті на нормалізацію, де соціальний конформізм стає добровільним інструментом придушення інакшості. Відповідно, пасивне сприйняття такої ситуації означає співучасть у власному виключенні, уникнути якої може допомогти супротив, який дасть можливість виключеним повернути своє право на голос власною мовою, видимість і політичну присутність у суспільстві, що звикло говорити замість тих, кого системно не чує. Зауважимо, що реалізація цих завдань у модерному та постмодерному світі виявилася надзвичайно складною, насамперед через відсутність усталених соціальних структур і ефективних механізмів включення маргіналізованих груп, що аргументовано показав Ж. Бодріяр у роботі «Симулякри і симуляція» (Бодріяр, 2004). Для людини цього періоду, як показує вчений, конструювання образу виключеного – це спосіб підтримувати власну ілюзію контролю над життям і соціальним порядком. Таке сприйняття світу, як переконує Ж. Бодрійяр, змінити не можливо, а тому будь-які наші дії лишаються перестановкою знаків у межах існуючої моделі.

З появою Інтернету ситуація почала зазнавати радикальних змін. Насамперед це сталося завдяки появі нових засобів для створення та поширення знання та нового комунікативного простору, у межах якого видозмінилися не лише форми спілкування, а й повсякденні практики, соціальні зв'язки та способи соціальної інтеграції. Внаслідок цього життя людей почало дедалі більше визначатися логікою мережевих взаємодій. Це, як доводить канадський соціолог Б. Веллман, спричинило «перехід від замкненості в однорідних "маленьких коробочках" до пересування по життю через розсіяні, різноманітні соціальні мережі» (Wellman, 2002, с. 10). У результаті традиційні моделі взаємодії в структурованих ієрархічних групах (сім'я, робота, церква, волонтерські організації) зазнали значних змін: межі груп стали більш проникними, а люди отримали можливість активно взаємодіяти в горизонтально організованих соціальних мережах. Тепер вони взаємодіють не у замкнених групах з чітко визначеною владною структурою та нормами, а вступають у розгалужені мережі соціальних зв'язків, завдяки чому отримують можливість включатися в різні соціальні та комунікативні простори, встановлювати нові контакти, об'єднуватися з іншими і таким чином репрезентувати свій голос у суспільстві, яке до цього їх відхиляло.

Поширення мережевих зв'язків, як переконливо зауважує Б. Веллман, супроводжувалося послабленням залежності від територіальної спільноти, тим самим сприяючи становленню більш інклюзивного соціального середовища. Мережева інтернет взаємодія долає просторові обмеження, тим самим даючи змогу людям об'єднуватися не лише за географічним принципом, а й на основі спільних інтересів

та цінностей. Унаслідок цього індивіди, що були маргіналізовані в домінуючому соціальному середовищі, отримали можливість самостійно вибудовувати власні соціальні зв'язки, формуючи спільноти за принципом спільності досвіду та переконань, що зрештою відкрило можливість подолати ізоляцію. Особливо значущими ці трансформації стали для людей з інвалідністю та мешканців віддалених регіонів: розвиток цифрових технологій відкрив їм як мінімум формальний доступ до освіти у провідних університетах і до роботи в глобальних компаніях без необхідності фізичної присутності, розширивши можливості їхньої участі у соціальному житті (Storozhuk et al., 2023).

Включення виключених у панівну культуру та соціальну взаємодію, поза будь-яким сумнівом забезпечує їм доступ до ресурсів, видимості та інституційних каналів висловлювання, тобто хоча би формально, але забезпечує «голос». Звісно, подекуди він виявляється доволі умовним, адже видимість виключених у комунікативному просторі проявляється лише за умови прийняття домінуючих норм, мовних кодів і способів самопрезентації. Такі умови, як показала вже згадана нами Г. Співак, зазвичай призводить до знищення унікальних слідів Іншого у процесі їхньої інтеграції та адаптації, не передбачаючи справжнього подолання виключення шляхом забезпечення права говорити власною мовою (Spivak, 1992, с. 78–79).

Не меншою, на наш погляд, проблемою сучасності залишається й закладена в архітектуру цифрових платформ Facebook, Microsoft, Google тощо орієнтація на стандартизацію користувачів та уніфікацію цифрових профілів. Цифрові платформи спонукають користувачів до використання реальних імен, посилюючи таким чином централізований контроль над персональними даними та поведінкою в мережі (Токарева, 2022, с. 50). Завдяки цьому в сучасному світі вони стають новою формою влади, що діє не через заборону, а через постійну ідентифікацію та алгоритмічне відстеження. В цьому контексті згадаємо Facebook, який насамперед просуває прямі трансляції, Instagram, що надає перевагу зображенням та відео чи Linkedin з характерною для нього орієнтацією на лідерство думки. Так чи інакше, але саме алгоритми сьогодні визначають пріоритетний для користувачів смисловий горизонт, тим самим формуючи т. зв. ефект інформаційної бульбашки, яка супроводжується персоналізованою ізоляцією інформаційного простору. Ця тенденція добре проявляється у випадках, коли користувач виявляє стійкий інтерес до певної тематики, наприклад фітнесу, у відповідь на що, алгоритми починають активно пропонувати контент аналогічного спрямування (Graffius, 2024).

Зроблені нами зауваження, дають підстави впевнено стверджувати, що цілком безпечне і відкрите для голосу іншого середовище може породжувати цілком амбівалентні соціальні явища – відсутність ієрархічних бар'єрів та відкритість мережевих стосунків створюють комунікативні умови для появи голосу Іншого. Між тим його поява нерідко призводить до зростання рівня конфліктності в онлайн спільнотах. Це, як показали дослідження, спричинено тим, що більшість членів онлайн спільнот схильні орієнтуватися на локальні норми, коригуючи рівень власної токсичності відповідно до комунікативних практик чатів, у яких вони беруть участь. Таке посилення конформістських тенденцій здебільшого пов'язане з прагненням індивіда уникнути соціальної ізоляції в умовах прозорого інформаційного середовища. У цьому контексті відхилення від позицій референтної групи може сприйматися як потенційно ризиковане, а тому спонукає її членів підлаштовувати власні переконання під очікування оточення, поступово зміщуючи акценти від відкритого діалогу до більшої узгодженості позицій (Alvisi et al., 2025).

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити, що соціальне виключення постає одним із центральних викликів сучасного суспільства, подолання якого неможливе без глибокої деконструкції ментальних та інституційних бар'єрів, що стоять на заваді створенню інклюзивного середовища. Такі перепони надзвичайно багатогранні та існують на різних рівнях і проявляються у формі дисциплінарних практик та механізмів масової свідомості, які стандартизують поведінку й роблять суб'єкта соціально «невидимим». Подолання таких перешкод вимагає переосмислення самої природи соціальної взаємодії та формування відкритого, горизонтального середовища, у якому «інакшість» більше не виступає джерелом відчуження, а голос кожного індивіда може бути почутим і врахованим.

Інтернет та розвиток мережевого суспільства створили умови для подолання соціального виключення, руйнуючи територіальні прив'язаності, ієрархічні зв'язки та роблячи соціальні групи більш проникними. Це надало людям можливість активно взаємодіяти в горизонтально організованих мережах і формувати власні спільноти. Водночас голос виключених залишається умовним, оскільки їхня видимість у комунікативному просторі часто залежить від прийняття домінуючих норм, мовних кодів і стандартів самопрезентації. Додатковим викликом є тиск цифрових платформ, що прагнуть уніфікації профілів і створюють умови для конформізму, який обмежує всі прояви інашості та сприяє формуванню інформаційних бульбашок. Їх поява призводить до посилення токсичних форм взаємодії та відторгнення відмінностей, що фактично відтворює нові форми соціального виключення навіть у «відкритих» цифрових просторах.

З огляду на те, що створення простору для репрезентації голосу Іншого не гарантує подолання соціального виключення, а може породжувати нові його форми, подальші дослідження могли б зосередитися на вивченні ментальних і символічних бар'єрів, які блокують самостійну репрезентацію виключених і тим самим відтворюють їхню соціальну невидимість.

Список використаних джерел:

Alvisi L., Popa V., Cola G., Tardelli S., & Tesconi M. (2025). From toxicity to conformity: Adaptive user behavior to social norms in Telegram communities (arXiv:2511.17333). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2511.17333

Anzaldúa G. (2021). Borderlands/La Frontera: The New Mestiza (5th ed.). San Francisco, CA: Aunt Lute Books.

Bhabha H. K. (1984). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. October, *28*, 125–133. https://doi.org/10.2307/778467.

Foucault M. (1961). Histoire de la folie à l'âge classique. Paris: Gallimard.

Graffius S. M. (2024). How algorithms shape the user experience on social media platforms. https://scottgraffius.com. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29149.01767.

Guha R. (1983). Elementary aspects of peasant insurgency in colonial India. Oxford, India: Oxford University Press.

Institut Mémoires de l'édition contemporaine (n.d.). Groupe d'information sur les prisons (GIP) – fonds. IMEC Archives. https://imec-archives.com/archives/fonds/159GIP.

Spivak G. C. (1992). Can the subaltern speak? In P. Williams & L. Chrisman (Eds.), Colonial discourse and post-colonial theory (pp. 66–111). New York: Columbia University Press.

Storozhuk S., Petraniuk A., et al. (2023). A healthy society: Social challenges of digitalization and the ways to overcome them (the Ukrainian experience). *Wiadomości Lekarskie, 76*(9), 2103–2111. https://doi.org/10.36740/WLek202309129

Wellman B. (2002). Little boxes, glocalization, and networked individualism. In M. Tanabe, P. van den Besselaar, & T. Ishida (Eds.), Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches (pp. 10–25). Berlin: Springer-Verlag.

Бодріяр Ж. (2004). Симулякри і симуляція (В. Ховхун, пер.). Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».

Дерріда Ж. (2004). Cogito та історія божевілля. Письмо та відмінність (с. 65–131). Київ.

Казаков М. (2015, 18 вересня). Гранд-наратив у історії. Спільне. https://commons.com.ua/uk/grand-narativ-u-istoriyi/.

Кубійович В. (1949). Положення, границі й територія України. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І) (т. 1, с. 17–29). Мюнхен, Нью-Йорк.

Ортега-і-Гасет Х. (1965). *Бун мас.* Видання ООЧСУ.

Токарева В. О. (2022). Трансформація віртуальної ідентичності: від множинності до єдиної автентичності в мережі Інтернет. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, (3)*, 47–52. https://doi.org/10.32782/392295.

Фуко М. (1998). Наглядати й карати: народження в'язниці (П. Таращук, Пер.). Київ: Основи.

Фуко М. (2003). Археологія знання. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».

References:

Alvisi, L., Popa, V., Cola, G., Tardelli, S., & Tesconi, M. (2025). From toxicity to conformity: Adaptive user behavior to social norms in Telegram communities (arXiv:2511.17333). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2511.17333

Anzaldúa, G. (2021). Borderlands/La Frontera: The New Mestiza (5th ed.). San Francisco, CA: Aunt Lute Books.

Bhabha, H. K. (1984). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. October, *28*, 125–133. https://doi.org/10.2307/778467.

Foucault, M. (1961). Histoire de la folie à l'âge classique. Paris: Gallimard.

Graffius, S. M. (2024). How algorithms shape the user experience on social media platforms. https://scottgraffius.com. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29149.01767.

Guha, R. (1983). Elementary aspects of peasant insurgency in colonial India. Oxford, India: Oxford University Press.

Institut Mémoires de l'édition contemporaine (n.d.). Groupe d'information sur les prisons (GIP) – fonds. IMEC Archives. https://imec-archives.com/archives/fonds/159GIP.

Spivak, G. C. (1992). Can the subaltern speak? In P. Williams & L. Chrisman (Eds.), Colonial discourse and post-colonial theory (pp. 66–111). New York: Columbia University Press.

Storozhuk, S., Petraniuk, A., et al. (2023). A healthy society: Social challenges of digitalization and the ways to overcome them (the Ukrainian experience). *Wiadomości Lekarskie, 76*(9), 2103–2111. https://doi.org/10.36740/WLek202309129

Wellman, B. (2002). Little boxes, glocalization, and networked individualism. In M. Tanabe, P. van den Besselaar, & T. Ishida (Eds.), Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches (pp. 10–25). Berlin: Springer-Verlag.

Bodriyar, Zh. (2004). Symuliakry i symuliatsiia (V. Khovkhun, per.) [Simulacra and simulation]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].

Derrida, Zh. (2004). Cogito ta istoriia bozhevillia. Pysmo ta vidminnist [Writing and difference], pp. 65–131. Kyiv [in Ukrainian].

Kazakov, M. (2015, 18 veresnia). Hrand-naratyv u istorii [Grand narratives in history]. *Spilne [Common]*. https://commons.com.ua/uk/grand-narativ-u-istoriyi/ [in Ukrainian].

Kubiiovych, V. (1949). Polozhennia, hranytsi y terytoriia Ukrainy [Location, borders, and territory of Ukraine]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna (EU-I) [Encyclopedia of Ukrainian Studies. General Section]*. (t. 1, s. 17–29). Miunkhen, Niu-York [in Ukrainian].

Orteha-i-Haset, Kh. (1965). Bun mas. [The Revolt of the Masses]. Vydannia OOChSU. [in Ukrainian].

Tokareva, V. O. (2022). Transformatsiia virtualnoi identychnosti: vid mnozhynnosti do yedynoi avtentychnosti v merezhi Internet [The transformation of virtual identity: from multiplicity to unified authenticity on the Internet.]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii [Current issues in domestic jurisprudence], (3)*, 47–52. https://doi.org/10.32782/392295 [in Ukrainian].

Foucault, M. (1998). Nahliadaty y karaty: narodzhennia viaznytsi (P. Tarashchuk, Per.) [Discipline and Punish: The Birth of the Prison]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Foucault, M. (2003). Arkheolohiia znannia. [The Archaeology of Knowledge]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026